

KRÓNIKA

HERMANN RÓBERT

SZEMERE BERTALAN ÉS KORA

A Magyar Történelmi Társulat tudományos emlékülése
Miskolc, 1987. augusztus 29.

Furcsa, de örvedetes véletlen, hogy ezen a nyáron a második magyar felelős minisztérium két tagjáról is megemlékezett az ország. Júniusban Siklóson helyezték (most már remélhetőleg örök) nyugalomra e kormány külügy-miniszterének, gróf Batthyány Kázmérnak végre hazakerült hamvait, s ez alkalommal emlékülésen méltatták reformkori és 1848—49-es tevékenységét. Augusztus végén pedig Miskolcon, abban a városban, amelynek képviselője volt, emlékeztek meg e kormány elnökének, Szemere Bertalannak születése 175. évfordulójáról. S furcsa véletlen az is, hogy a minisztériumban Szemere egyik legjobb barátja, s később az emigrációban is haláláig hű társa Batthyány Kázmér volt.

Szemere Bertalan a XIX. századi magyar történelem legérdekesebb, de leginkább problematikus személyiségei közé is tartozik. A reformkorban az ellenzék tagja, progresszív törvényjavaslatok kidolgozója, 1848-ban a Batthyány-kormány belügyminisztere, októbertől az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, decembertől Felső-Magyarország teljes hatalmú országos biztosa, 1849 májusától miniszterelnök. Ha életműve itt végetér, a későbbi koroknak nem okozott volna problémát a személyiség értékelése. De mivel Szemere is emigrált, s az emigrációban mindenki másnál határozottabban fellépett Kossuth ellen, őt is utolérte Kossuth ellenfeleinek sorsa: jobb esetben a feledés, rosszabb esetben a kiátkozás.

Szemerének bőségesen kijutott mindkettőből. A függetlenségi, majd az ennek örökébe lépő vulgármarxista történetírás Kossuth-ellenessége miatt kiátkozta a második magyar miniszterelnököt; a dualizmuskori és a Trianon utáni magyar történetírás és politikai publicistika viszont nem kért a kormányát demokráciái és republikai irányúnak valló Szemeréből. Műveinek jelentős része még mindig kiadásra vár, s az iránta érdeklődő olvasó csak nyugati útinaplójából és emigrációs naplójából

olvashat részleteket az elmúlt negyven évben megjelent kötetekben.

Az életmű megismerésének és megértésének igénye hatotta át azt a rendezvénysorozatot, amelyet Szemere születésének 175. évfordulója alkalmából a Szemere Bertalan Emlékbizottság, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács, a Hazafias Népfrent megyei szervezete, a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Akadémiai Bizottsága és a Magyar Történelmi Társulat szervezett. A megemlékezések sora 1987. augusztus 27-én este 7 órakor Vattán, Szemere Bertalan szülőfalujában kezdődött, ahol megkoszorúzták Szemere emlékművét. A koszorúzás alkalmával *dr. Csorba Csaba*, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatója mondott beszédet. Másnap, augusztus 28-án du. 1 órakor a miskolci Avasi temetőben megkoszorúzták Szemere Bertalan sírját, majd a Szemere-kertben a miniszterelnök szobránál helyeztek el koszorút a résztvevők. Ezt követően a megyei tanács Dísztermének előterében megnyílt a Szemere Bertalan emlékkiállítás, ahol a látogatók megtekinthették Szemere személyes tárgyait. Délután 2 órakor a megyei tanács dísztermében rendezett ünnepi megemlékezésen *dr. Ladányi József*, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács elnöke méltatta Szemere történelmi jelentőségét.

Augusztus 29-én a Miskolci Akadémiai Bizottság székháza adott helyet annak az emlékülésnek, amelyen 19 előadó ismertette Szemere munkásságával kapcsolatos kutatásainak eredményeit. Az ülés első negyedében *Szabadfalvi József*, a Herman Ottó Múzeum igazgatója, egyetemi docens, kandidátus elnökölt. Elnöki megnyitójában köszöntötte a résztvevőket, s kiemelte az ülés jelentőségét a Szemere-életmű megismerésében. Felhívta a figyelmet arra, hogy Szemere nem egyívű pályát futott be, de

kiemelte, hogy csak az életmű egyes részleteinek megismerése után értékelhető annak egésze.

Az első előadó, *Ruszoly József*, az állam- és jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár (Miskolc) Szemere Borsod vármegyei közéleti szerepét méltatta. Véleménye szerint Szemere (hasonlóan pl. Kossuthhoz) a megyei közéletben kezdte megszerezni azokat a tapasztalatokat, amelyek később alkalmassá tették őt az országos politikában való részvételre. Részletesen ismertette Szemere szolgabírói működését, már ekkor megnyilvánuló humánus gondolkodását. Kiemelte, hogy Szemere később két országgyűlésen is képviselte a megyét.

Ezt követően *Kállay István*, a történelemtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár (Budapest) a Szemere-család genealógiáját ismertette. Kiemelte, hogy az egyik legjobban ismert család történetével állván szemben, nem szükséges részletesen ismertetnie a leszármazási sorrendet. Hangsúlyozta, hogy a Szemere-családon belül milyen jelentős tudati szerepe volt a Huba vezértől való származás mítoszának. E sajátos család öntudatot jelzi az is, hogy a Szemerék sohasem kértek címeradományt az uralkodóktól. A Szemere-címer maga is e származási arisztokrácia kifejezője, hiszen, bár a család sem grófi, sem hercegi ranggal nem bírt, kilencágú koronát viselt címerén. Uralkodói kegyként engedélyezték számukra azt is, hogy címerükben helyezték el jelmondatukat. Ezután a család néhány jelentősebb tagjának, Szemere Györgynek, Pálnak és Attilának életét ismertette röviden.

„Szemere Bertalan sárospataki évei” címmel tartotta meg előadását *dr. Tóth Albert* református lelkész (Tiszaluc). Előadásának első részében röviden felvázolta mindazokat a művelődéspolitikai változásokat, amelyek meghatározták a sárospataki református főiskola sorsát a XVIII. század második, és a XIX. század első felében. Külön kiemelte Kövy Sándor jogászprofeszor személyét, mondván, hogy munkássága utódain és tanítványain keresztül évtizedekre meghatározta a sárospataki jogi oktatás minőségét. Kövy talán legnagyobb jelentőségű alkotása Páncél vármegye létrehozása volt. E „vármegyét” a jogszhallgatók alkották, s itt vitatkozva készültek fel a későbbi megyei és országos szereplésre. Kövy Páncél vármegyéjét a hatóságok ugyan betiltották, de, nem véletlen, néhány évtized múlva éppen Szemerének volt komoly szerepe abban, hogy Nádor vármegyeként újjáéledt. A továbbiakban Tóth Albert kiemelte, hogy Szemere már a sárospataki kollégiumban kitűnt kezdeményezőkézségével, megfontoltságával, az új eszmék iránti fogékonyságával. Szemere szavait idézve, itt tanulta meg imádni a hont és az emberiséget.

Szemere Bertalan nyugat-európai tanulmányútja volt a témája annak az előadásnak, amelyet *dr. Csorba Csaba* levéltárigazgató (Miskolc) tartott. Felhívta a figyelmet arra, hogy míg a reformmozgalom idősebb nemzedéke (így pl. Széchenyi, Csány, Jósika) a napóleoni háborúk csataterét járva ismerte meg a korabeli Nyugat-Európát, addig a következő nemzedék, így pl. Wesselényi, Batthyány Lajos, Teleki László s maga Szemere is, nyugat-európai körutazást téve szerezte első tapasztalatait a polgári társadalomról. Ezeknek az utazásoknak, s az eredményükként megszülető útinaplóknak pedig igen komoly szerepe volt a polgári átalakulás eszmei előkészítésében. A legfontosabb ilyen munka Bölöni Farkas Sándor amerikai útinaplója volt. E könyv igen komoly hatást gyakorolt magára Szemerére is. Nagyrészt ennek is tulajdonítható, hogy az ifjú Szemere, amikor 1836. május 7-én Pozsonyból több mint egy éves nyugat-európai körútra indult, maga is napló vezetésébe kezdett. Naplója nemcsak egyszerű útleírás, hanem szinte szociológiai munka is. Szemerét (hasonlóan Széchenyihez) minden érdekelte, a nőneveléstől a csatornahálózatig, a börtönügytől a népiskoláig. Szemere naplója 1840-ben jelent meg egészében először és utoljára, s a reformeszmék propagálásában Bölöni Farkas Sándor munkájához hasonló hatást gyakorolt. Előadása végén *dr. Csorba Csaba* javasolta egy olyan adattár létrehozását, amelyből megtudhatnánk, hogy az 1815—1848 közötti időszakban körülbelül hányan utaztak Nyugat-Európába, s onnan milyen szellemi kincsekkel tértek meg.

Dr. Veres László múzeumigazgató-helyettes (Miskolc) előadásában Szemere és a miskolci színház kapcsolatairól szólt. Hangsúlyozta, hogy a színháznak milyen kiemelkedő szerepe volt a polgári nemzetudat kialakításában. Szemere ezt a szerepet ismerte fel, amikor a miskolci tűzvész után mindent megtett az új színházépület mielőbbi felépítéséért. A konzervatívok által támogatott Hild Józseffel szemben végül Szemere pártfogoltja, az olasz Cassano nyerte el a színház tervpályázatát. Már minden készen állt az építkezéshez, amikor kiderült, hogy a tervek még nincsenek készen. Cassano húzta-halasztotta elkészítésüket, majd 1848 tavaszán megszökött az országból. Ezzel a sajnálatos eseménnyel zárult Szemere és a miskolci színház kapcsolata.

Dr. Csorba Sándor főiskolai docens (Nyíregyháza) „Magán- és közélet Szemere Bertalan műveiben” címmel tartotta meg előadását. Ennek első részében az ifjú Szemere szellemi érését vizsgálta, a második részben pedig Szemere és Kölcsey kapcsolatát elemezte.

A szünet után a konferencia *dr. Csorba Csaba* elnökletével folytatódott.

Az első előadó, *Horváth Tibor*, az állam és jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, dékán (Miskolc) Szemere büntetőjogi nézeteinek alakulását elemezte előadásában. Véleménye szerint Szemere is az elfelejtett magyar jogi gondolkodók közé tartozik, akinek örökségét éppen ezért ideje lenne feltárni. Szemere a reformellenzék legjobban képzett jogásza közé tartozott. Büntetőjogi érdeklődését jól jelzi az, hogy nyugat-európai utazása alatt nagy figyelmet szentelt a külföldi büntönviszonyoknak. Megfigyeléseiről készült értekezése az Akadémia pályadíját is elnyerte. Az ő nevéhez fűződik az ellenzék büntetőjogi törvényjavaslatának elkészítése, amelyből azonban 1848 előtt nem lett törvény, 1848—49-ben pedig nem volt idő bevezetésére. 1867 után nézeteit elfelejtették, s pld. a Csemegikódex büntetőjogi fejezeteinek színvonala meg sem közelíti Szemere tervezetét. Szemere határozottan ellenezte a halálbüntetést, mondván, hogy a státusnak nincs joga ahhoz, hogy az egyént béke idején életétől megfosssa, hiszen az egyén soha nem jelenthet ekkora veszélyt az államra.

Szemere munkásságának egy másik jogi vonatkozását, a Szemere-féle szerzői jogi törvényjavaslatot ismertette *dr. Balogh Elemér* egyetemi tanárség (Szeged). Először rövid áttekintést adott a szerzői jog fejlődéséről a könyvnyomtatás feltalálását követő évszázadokban, különös tekintettel az utányomások problémájára és ennek hazai vonatkozásaira. Ezt követően részletesen elemezte Szemere törvényjavaslatát, amelyről megállapította, hogy a kor színvonalán mozgó munka s jól mutatja készítőjének magas szintű jogi képzettségét.

Urbán Aladár, a történelemtudományok doktora, egyetemi tanár (Budapest) Szemere Bertalan a Batthyány-kormányban” címmel tartotta meg előadását. Szemere politikai népszerűtlenségének okait elemezve kiemelte, hogy ezt nagy mértékben magyarázza az újdonsült belügyminiszter zárkózott személyisége. Rámutatott, hogy Szemere és Kossuth ellentéte nem 1847-től, hanem már 1844-től datálható. Ertérő politikai taktikájukat jól mutatja az utolsó rendi országgyűlés története is. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy Kossuth a végsőkig ellenezte Szemere belügyminiszterségét. A Batthyány-kormányban azonban, radikális politikai nézeteik miatt jól együttműködtek, egészen 1848. augusztus 29-ig, amikor Batthyány megbízásából Szemere vette át a déli harctéren tartózkodó Mészáros Lázár helyett a hadügyminisztérium ügyeinek vezetését. Batthyány tehát bízott Szemere erőlyében, noha (apróság, de jellemző) őt sohasem bízta meg saját helyettesítésével. Szemere a szeptemberi napokban rá is szolgált e bizalomra, hiszen — Csengery Antalnak mondott szavai szerint — sikerrel ellensúlyozta „a titkos

reakció és a meggondolatlan forradalom törekvéseit”. „S ezzel nagyjából egyet is érthetünk” — fejezte be előadását Urbán Aladár.

Az ezt követő két előadó Szemere és az 1848-as átalakulás viszonyával foglalkozott. *Dr. Kajtár István* egyetemi adjunktus (Pécs) „Szemere Bertalan és a városok modernizációjának kérdése a reformkor végén és 1848-ban” címmel tartott referátumában kiemelte e kérdés jelentőségét a reformellenzék koncepciójában. Ezután ismertette Szemere lépéseit a modernizáció érdekében. Külön felhívta a figyelmet arra, hogy Szemere a városok önállóságát jelző, belügyminiszteri működésének kezdetétől közvetlenül levelezett velük, s nem az addig megszokott módon, a megyéken keresztül küldte nekik tizeneteit.

Dr. Stipta István egyetemi adjunktus (Miskolc) „Szemere Bertalan és a megyék átalakulása 1848-ban” címmel tartott előadásában részletesen ismertette azokat a lépéseket, amelyeket az újdonsült belügyminiszter a megyei szerkezet demokratizálásáért tett. Jelentő momentumként emelte ki, hogy míg a Szemerét követő belügyminiszterek mindegyike ad acta tette a megyék nemzetiségi határok szerinti kikerekítésére vonatkozó beadványokat, addig Szemere a következőket vezette rájuk: „Figyelembe veendő”.

A délelőtti ülészak utolsó előadója, *dr. Homoki Nagy Mária* egyetemi tanárség (Szeged) a nemrég elhunyt Both Ödön Szemere munkásságára vonatkozó tanulmányainak fő gondolatait ismertette. Both Ödön volt hosszú ideig az egyetlen olyan történész, aki külön tanulmányokban elemezte Szemere tevékenységét. Tanulmányai, Szemere 1848 nyári nemzetiségi politikájáról, Szemere sajtótörtvényéről és végül az ifjú Szemeréről nélkülözhetetlenek a korszak kutatói számára.

Elnöki zárszavában *dr. Csorba Csaba* utalt arra, hogy az előadások külön emlékkönyvben látnak majd napvilágot, s ebben az emlékkönyvben Both Ödön egyik tanulmánya is újra meg fog jelenni.

A délutáni ülészakon *Urbán Aladár* elnökölt.

Az első előadó, *dr. Deák Gábor*, nyugalmazott szakközépiszkolai igazgató (Miskolc) Szemere teljhatalmú kormánybiztosi működéséről tartott összefoglalót. Szemere az 1848. decemberétől 1849 májusáig terjedő csaknem öt hónapban Felső-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosaként igen fontos szerepet játszott e terület védelmének megszervezésében. Az előadó részletesen szolt mindarról, amit Szemere a közigazgatás, az ellátás és a nép felvilágosítása érdekében tett. Kiemelte, hogy tevékenységében nagy segítségére voltak az alárendelt kormánybiztosok, így pl. Boronkay Albert, Farkassányi Sámuel. Szemere nem elé-

gedett meg a reguláris katonaság bevetésével, hanem gerillacsapatok, a védsereg szervezésével önálló lépéseket is tett a terület védelme érdekében.

„Szemere Bertalan, mint a honvédelem szervezője 1849-ben” című előadásában *Hermann Róbert* vezetett egyetemi hallgató (Budapest) részletesen szólt Szemere kormánybiztosi és miniszterelnöki működésének katonai vonatkozásairól. Véleménye szerint Szemere kormánybiztosi tevékenysége, vitatható mozzanatai ellenére is, jól szolgálta az önvédelmi harc ügyét. Miniszterelnöki működésének ilyen szempontú értékelése már nem annyira egyértelmű. Szemere belebonyolódott a hatalmi csatározásokba, de túlságosan sok tér sem maradt számára Kossuth és Görgei mellett képességeinek kibontakoztatására. Az előadó részletekbe menően elemezte Szemere és a hadsereg, Szemere és a katonai felső vezetés kapcsolatát. Megállapítása szerint ez nem volt igazán harmonikus. Szemere honvédelmi koncepciót elemezve rámutatott, hogy a fő kormánybiztos 1849 márciusáig a reguláris katonaságot tekintette a győzelem fő zálogának, márciustól a gerillaharcot propagálta a védsereg megszervezésével, 1849. június végétől viszont a népfelkelés illúziórikus eszméjét hirdette.

* *Takács Péter* kandidátus, főiskolai tanár (Nyíregyháza) Szemere miniszterelnökségét ismertette előadásában. Véleménye szerint Szemere megítélésében mindmáig kísért 1848—49 mitológikus szemlélete, amely csak feddhetetlen hősokeket és sötét gazembereket ismer. Szemere miniszterelnökségét azonban csak a tények alapján ítélnék meg. E minisztérium mozgásterét alapvetően meghatározták Kossuth ambíciói, s éppen ezért méltánytalan a minisztérium által elkövetett mulasztásokért csak a minisztereket hibáztatni. A másik, igen fontos tényező az orosz intervenció volt, amely alapvetően megakadályozta a minisztérium sikeres működését. Végül nem elhanyagolható a szabadságharc katonai vezetőinek túlzott önállósága sem. Önállósulási törekvésekkel Kossuth sem tudott határozottan szembe szállni, nemhogy Szemere. A Szemere hatalomvágyáról elterjedt nézetekkel vitázva az előadó kiemelte, hogy a miniszterelnök a szabadságharc alatt okmányokkal igazolhatóan háromszor ajánlotta fel Kossuthnak a diktátori hatalmat.

Urbán Aladár zárszavában kiemelte, hogy az előadásokból világosan kiderült, „itt nem a szentek életrajzának egy újabb fejezete készül”. Felhívta a figyelmet arra, hogy 1969-ben, Szemere halálának 100. évfordulóján tartott konferencián a megyei tanács ígéretet tett arra, hogy vállalja Szemere iratainak kiadását és ennek költségeit. „Itt az ideje beváltani ezt az ígéretet” — zárta be az ülészakot Urbán Aladár.

Rövid szünet után az elnöki széket *Ruszoly József* foglalta el.

Dr. Katona Tamás tudományos kutató (Budapest) az emigráns Szemere pályaképét vázolta fel. Véleménye szerint 1849. augusztus 11. után Szemere úgy gondolta, Kossuth lemondván, ő az ország első közjogi méltósága. E logika alapján próbálta meg kezébe kaparintani az emigráció vezetését, s ennek jegyében intézett Kossuth ellen kíméletlen támadásokat a sajtóban. Törekvései azonban sikertelenek maradtak, sőt, egyre inkább kiszorult az emigráció vezetéséből. A továbbiakban az előadó Szemere emigrációs munkái alapján követte nyomon az ex-miniszterelnök tevékenységét 1865-ös hazatéréséig. Véleménye szerint Szemere a nemzetiségi kérdés megítélésében jóval konzekvensebb volt, mint Kossuth, mivel felfogása 1849. után nem ment keresztül olyan szélsőséges változásokon, mint Kossuthé. Felhívta a figyelmet arra, hogy Szemere emigrációs munkáinak többsége mindmáig nem jelent meg magyarul, s ezt az adósságot is törleszteni kellene már.

Pelyach István tudományos segédmunkatárs (Szeged) Szemere Bertalan politikai jellemrajzairól szóló előadásában a Batthyányról, Görgeiről és Kossuthról szóló, 1852-ben németül megjelent munka keletkezéséről szólt. Szemere aktuális politikai céllal, Kossuth amerikai sikereinek ellensúlyozására akarta kiadni ezt a munkát. Először csak Kossuth jellemrajzát akarta megírni, s Görgei és Batthyány jellemrajzát csak később, meglehetősen sietséggel készítette el. Titokban akarta tartani munkáját, azonban a német fordításra szerződötetett két volt honvédtiszt, az ekkor már osztrák rendőrkémként működő Bangya János és Zerffy Gusztáv révén a jellemrajzokról nemcsak az emigráció tagjai, de a cs. kir. hatóságok is hamarosan tudomást szereztek. Így a munka várt hatása elmaradt. Az egyes jellemrajzokat elemezve az előadó megállapította, hogy míg Batthyányé és Görgeié kronológikus szerkezetű, addig Kossuthé inkább pamfletre emlékeztet, sőt, Kossuth bírálata megtalálható a másik két jellemrajzban is. A Batthyány emléke előtt tisztelgő, Görgeitől undorral elforduló Szemere éppen azért támadt gyilkos dühvel az ex-kormányzóra az ő jellemrajzaikban is, mert Kossuthot tekintette fő ellenfelének.

Bistei Attila joghallgató, tanszéki demonstrátor (Miskolc) röviden elemezte Szemere Borsodi utóéletét a dualizmus korában. Részletesen szólt Szemere hamvainak Miskolcra hozataláról és temetéséről s a rövid életű Szemere-kultuszról.

Szabadfalvi József kandidátus Szemere Attila, Szemere Bertalan fia életpályáját ismertette a rendelkezésre álló források alapján. Szemere Attila hagyatéka a Herman Ottó Múzeumban található. Szemere Attila mint újságíró kezdte

pályáját. 1881-től több mint három évig Afrikában és Ázsiában élt, ahonnan nagy gyűjteménnyel tért haza. Gyűjteményének egy része az Iparművészeti Múzeumot gazdagította 1896-ban országgyűlési képviselővé választották, éppen Herman Ottóval szemben. Élete végéig Miskolc népszerű alakjai közé tartozott.

Elnöki zárszavában *Ruszoly József* hangsúlyozta: Messze vagyunk még attól, hogy Szemere életművének egészét ismernénk, de ez az emlékülés nagy jelentőségű ebből a szempontból. Reményét fejezte ki, hogy az emlékkönyv megjelenését csakhamar követni fogja Szemere műveinek összegyűjtése és kiadása is.